

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar

TÓTH-VARGA VIOLETTA

**A PSZICHOANALITIKUS SZEMLELETŰ CSECSEMŐMEGFIGYELÉSI
JEGYZŐKÖNYVEK KÖRNYEZETPSZICHOLOGIAI ASPEKTUSAI**

PhD disszertáció tézisei

Pszichológiai Doktori Iskola

A Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Demetrovics Zsolt, egyetemi tanár

Szocializáció és társadalmi folyamatok

Doktori program

Programvezető: Dr. Nguyen Luu Lan Anh, habil. egyetemi docens

Témavezető: Prof. Dr. Dúll Andrea, egyetemi tanár

A bírálóbizottság tagjai:

Prof. Dr. Rácz József, egyetemi tanár, ELTE Pszichológiai Intézet, elnök

Dr. Móra László Xavér, adjunktus, ELTE Pszichológiai Intézet, titkár

Dr. Kóváry Zoltán, egyetemi docens, ELTE Pszichológiai Intézet, bíráló

Dr. Deák Zsolt, vezetőségi tag,

Magyar C.G. Jung Analitikus Pszichológiai Egyesület, bíráló

Dr. Forgács Attila, habil. egyetemi docens, Corvinus Egyetem, tag

Dr. Hámori Eszter, habil. egyetemi docens, PPKE Pszichológiai Intézet, tag

Prof. Dr. Oláh Attila, egyetemi tanár, ELTE Pszichológiai Intézet, tag

Prof. Dr. Péley Bernadette, egyetemi tanár, PTE Pszichológiai Intézet, tag

Budapest, 2019

BEVEZETŐ

A disszertációban a nehezen tudatosuló szociofizikai környezet hatásának megnyilvánulását vizsgáltam a családok otthonában zajló pszichoanalitikus szemléletű csecsemőmegfigyelés¹ (Bick, 1964) során keletkezett jegyzőkönyvek elemzésével. Az értekezés célja annak kimutatása, hogy a megfigyelésről szóló jegyzőkönyvekben, beszámolókból – annak ellenére, hogy eredeti céljukat tekintve a csecsemő fejlődését és az anya-csecsemő interakciókat hivatottak rögzíteni – megnyilvánul a szociofizikai kontextus (Dúll, 2009), illetve a szociofizikai környezettel való viszony, amelyben az anya és a csecsemő mindennapi élete zajlik. A környezetpszichológiai megközelítésű elemzés célja, hogy feltárhatóvá váljanak azok a nem tudatosuló, de a jegyzőkönyvekben mégis markánsan jelenlévő, „lappangó” szociofizikai tényezők, melyek feltehetően a megfigyelő gondolatatait, az értelmezésének irányát és módját is befolyásolják és tükrözik a megfigyelés szociofizikai kontextusát. Megjelenésük oka vélhetően az, hogy a megfigyelők ezeket a tényezőket nem tudatos módon detektálják és – szintén nem feltétlenül tudatosan – ezek által rögzíteni, esetleg közölni, tudatni akarnak valamit ebből a kontextusból.

A környezetpszichológia egyik fontos vizsgálati helyszíne az otthon (Dúll, 1995). A pszichoanalitikus csecsemőmegfigyelés színtere is az otthoni környezet. Az otthonok szociofizikai kontextusa izgalmas és újszerű tranzakcionális terepet (Dúll, 2002a) jelent az anya-gyermek kapcsolat megfigyelés tudatos és nem tudatos vonatkozásainak környezetpszichológiai, nem tudatosuló ember-környezet relációba helyezésére.

Elméleti áttekintés

1. A környezetpszichológia és a pszichoanalízis

A helykötődés pszichoanalitikus gyökerei

Searles (1960) vizsgálatában a nem humán környezet normál és patológiás fejlődésben betöltött szerepéről értekezik és a tárgyi világhoz való viszonyt vizsgálja, melyet fontosságában és mélységében az anya-csecsemő kapcsolathoz hasonlít (Dúll, 2009, 2017).

Searles (i. m.) felvetésének dacára a helyhez kötődés vizsgálata mégsem a klasszikus anyagyerek kötődés mentén folyt tovább, kivételt csak Chawla (1992) kutatása jelentette, aki a korai

¹ A módszer a pszichoanalitikus gyermek-pszichoterapeuta képzés egyik fontos elemévé vált az elmúlt évtizedekben.

gyerekkortól serdülőkorig vizsgálta a helykötődést (Dúll, 2002b), melynek lényegét abban látta, hogy az önmagában, annak intrinzik értékei miatt is boldogságot és örömet okozó helyekhez képesek a gyerekek kötődést kialakítani (Dúll, 2009).

Fried (1963, idézi Dúll, 2009) gondolata, hogy a földrajzi térrel (pl. otthonnal, várossal, környékkel) kapcsolatban is kialakulhatnak különböző érzelmek, fontos lépés volt a környezetpszichológia történetében. Fried párhuzamba állította a fontos személyek elvesztése és a helyvesztés által keletkezett érzéseket és dinamikus elméletében megfogalmazta, hogy egy fontos hely elvesztése a személy folytonosságérzetében jelent szakadást.

Jelentésteli terek és helyek

Leginkább Tuan (1974), Relph (1976), Buttimer és Seamon (1980) nevéhez kötődő humanisztikus földrajzi irányzat képviselői a helykötődés fenomenológiai elméletét alkották meg. Egyik legfontosabb kulcsfogalmuk a hely szelleme (*sense of place*), mely bizonyos helyek sajátos jelentésélményt kiváltó jellegét jelöli. Ez azt is jelenti, hogy a hely nem egyszerűen külső körülmény vagy díszlet csupán, hanem önmagában is jelentést hordozó entitás, mely hatást gyakorol a helyet használó személyekre, és fordítva: a helyek és használóik kölcsönhatásban vannak.

Kitüntetett helyek: az otthon

Sadalla és munkatársai (1987) és Cooper Marcus (1995) elképzelésében is a ház, a szelf tükreként értelmeződik. Saegert és Winkel (1990) tanulmányait idézve írja Dúll (2009), hogy az otthon szociofizikai környezete hatással van a gyerek és a szülő kapcsolatára. Kapitány és Kapitány (2000) szerint is a lakás nemcsak „beszél” a lakóiról, hanem befolyásolja, változtatja is lakói és használói értékrendjét, életmódját, érintkezési formáit. Chawla (1992) is fontosnak gondolja a gyerekek fizikai terét, ezért irodalmi áttekintését adja annak, hogy hat az otthon fizikai környezete a gyerekekre.

Seamon (1979) a helyhez fűződő érzelmek kapcsán a *térbalett* jelenségét írja le, amely az élet mindennapos, repetitív oldalát mutatja be, ugyanis elméletében a mindennapos, megszokott rutinszerű cselekedetek (vö. Dúll, 1998) következtében válik a tér helylé, azaz „megélt térré”, amihez kialakul az otthonosság érzése (*at-homeness*). Seamon elképzelésében a helyhez fűződő érzelmek és jelentések a gyakori, ismétlődő, hétköznapi történések, aktivitások és rituálék megszokott ritmusa révén alakulnak ki, amikor az esemény ugyanazt a forgatókönyvet követik, kiszámíthatóvá és bejósolhatóvá teszik a következményeket.

Feltételezik, hogy a tárgyak és a tér használata választás eredménye, ezért funkciója van, a funkció pedig, tudatosan vagy tudattalanul, valamilyen értékrend szolgálatában áll. Kapitány és Kapitány (2000) kutatásukban a lakások jellemzőiként figyelembe vették a fizikai határokat, az esztétikumot, a rend és rendetlenség viszonyt, de a mozgásszabadság a zsúfoltság és a belső távolságok is lényeges aspektusait alkották az elemzésnek, melyek közül több, más elnevezéssel és más hangsúllyal ugyan, de a saját kutatásban is szerepelnek.

A térformák és a szociofizikai környezet megjelenése a pszichoanalitikus elméletekben

A terek és a térformák a pszichoanalitikus diskurzusban való megjelenésének érdekes példái közül érdemes megemlíteni Wilfried Bion (1959) konténer jelenségét, mely a magába foglaló, tartalmazó jellegén keresztül, mint fontos téri reláció jelenik meg a pszichoanalitikus elméletek között. Daniel Stern (1985) vitalitásaffektusról írott gondolatai a motivációs állapotok változásait, vágyakat, feszültségeket kiváltó érzéseket írják le, melyek inkább formailag meghatározhatók. Stern (1985) úgy gondolja, hogy a csecsemő korai téralkotása formák konstrukcióját jelenti, amely testi, megélt élményt jelent (Tényi, 2010), olyan téri vagy időbeli struktúrákat, intenzitásokat, alakokat, amelyek megmutatják az érzelmi állapotok változásait, s amelyeknek nagy szerepük van az érzelmi ráhangolódásban.

Hermann Imre (1947) elméletében a tér befolyásolja érzelmeket, indulatokat, melyek aztán úgyszintén visszahatnak térszemléletre, azaz kölcsönhatás figyelhető meg köztük. Ő volt az első elméletalkotó, aki a közelség–távolság, megkapaszkodás–elkülönülés fogalmai mentén artikulálta elméletét.

Winnicott az apa szerepén túl rámutat a családnak, a társadalomnak, sőt a csecsemő tárgyi környezetének fontosságára. Ugyan természetes fejlődési, kibontakozási folyamatként írja le az én és nem-én (vagyis a környezet) különválását, mely folyamatban az átmeneti tárgyak és jelenségek segítik a csecsemőt (Winnicott, 1969a), de a facilitáló környezet segítségét nélkülözhetetlennek tartja (Winnicott 1969b).

Bergman (2004), a Mahlerrel közösen (1975) megalkotott szeparáció–individuáció elméletet továbbgondolva leírja a csecsemő és a gyermek térhez való változó viszonyát, a tárgyi világ felfedezését, használatát, illetve megfogalmazza a baba számára fontos optimális és biztonságos teret. Ez kezdetben az anyai tér, a gyakorlás alfázisban a külső tér vagy külvilág, ahonnan bármikor visszamehet egy kis érzelmi tankolásra az anyához, az újraközeledés során pedig az átmeneti terek.

A környezet használata, azaz az ember-környezet tranzakció (Altman & Rogoff, 1987) közben nem tudatosulnak a terek, tárgyak tulajdonságai, melynek oka az emberi figyelmi kapacitás korlátain kívül a környezet nagyon összetett, organizmust „körülvevő”, magába záró természetében rejlik (Dúll, 2009), tehát a kutatási területe éppúgy a nem tudatos jelenségekre, relációkra irányul, mint a pszichoanalízisé.

2. A csecsemőmegfigyelés, mint módszer

A csecsemőmegfigyelés módszer kialakulásának fontosabb állomásai

Margaret Mahler (1975) az elsők között végzett rendszeres, longitudinális megfigyeléseket. Máig nagy hatású elméletei ezen megfigyelések révén alakultak és öltöttek formát. Elszántan hitte, hogy a korai viselkedésformák tanulmányozása fontos adalékokkal szolgálhat a pszichoanalízis téziseihez (Halász, 2018).

Bowlby és munkatársai által a Tavistock Klinikán végzett megfigyeléssorozat keretében a korai és az átmeneti szeparáció hatásait vizsgálták, ennek következményeként Bowlby (1969) leírta az átmeneti elszakadás hatását a belső lelki folyamatokra.

Fraiberg is megfigyeléssorozatot végzett a kialakuló érzelmi zavarok tanulmányozása céljából. Ekkor támadt az a felismerése, hogy a szülők múltbeli emlékei – nem tudatosan – újjáélednek csecsemőjükkel folytatott interakcióikban. Az emlékek gyakran a gondozás finom zavaraiiban manifesztálódnak és fenntartják a bántalmazás vagy az elhanyagolás traumájának generációs átadását.

Ainsworth (1969) kutatásai a kötődési viselkedés fontos jegyeire irányították a figyelmet: a korai interakciós mintázatok sajátosságaira, valamint az anyai szenzitivitás és válaszkészség döntő szerepére. Ezek a kutatások szolgáltatták az alapot az anyai szenzitivitást mérő értékelő skálája (i. m.) elkészítéséhez is.

Bick (1964) csecsemőmegfigyelés módszere

Az Esther Bick által kidolgozott csecsemőmegfigyelés módszer lényege az, hogy a terapeutajelöltnek egy-két éven át, hetente egy órán át a család otthonában meg kell figyelnie a csecsemő fejlődését, az édesanyjával való interakcióit, továbbá a saját magában detektált érzéseket, akciókat. A megfigyelést követően a látottakról jegyzőkönyvet vezet, a tapasztalatait pedig részletesen megbeszéli a szupervízió, csoportos formában. Ennek célja, hogy a

benyomásait, élményeit megosztva jobban láthatóvá váljon, hogy a megfigyelő hogyan vesz részt a helyzetben, miként rezonál az anyára, s az anya miként fogadja az ő jelenlétét (Bick, 1964; Bick & Harris, 1976; Rajnik, 2010).

A megfigyelés alapkoncepciójának lényege, hogy a mindennapos, ismétlődő, főként nemverbális történetekben ragadható meg az anyai gondozás, az anya-gyerek kapcsolat egyedi, csak rájuk jellemző jellege (Stern, 1985). A megfigyelés mindennapisága azért igen nagy fontosságú, mert a szülők panaszai is a mindennapos rutinszerű interakciókban fogalmazódnak meg, ahogy a traumák is gyakran ilyen közönséges, mindennapos, akár szavak nélkül lejátszódó történetek (Rajnik, 2010). Ezek a rutintörténetek, mivel jellemzően az otthon terében zajlanak, alapjait képezik az otthonosságélménynek és ez fordítva is így van: az otthonosság élménye gyakran teremti meg a rutinok harmonikus lefolyásának lehetőségét (Düll, 1995, 1998, 2015).

A csecsemőmegfigyelések eredményei: a konstruált és rekonstruált csecsemőkép

A csecsemőmegfigyeléseket megelőző időszakban a csecsemőkről alkotott kép valójában egy rekonstruált kép volt, mely a felnőttek terápiás élményeiből szövődött. Ez alapján a csecsemőt egy ösztöneinek kiszolgáltatott, örömeiv alapján működő, csak befelé forduló lényként írták le, holott a megfigyelés tapasztalatai rávilágítottak, hogy a csecsemő nagyon is aktív, differenciált és kapcsolatteremtésre képes lény (Halász, 2001), aki a tárgyi és kapcsolati világában is egyértelműen kompetens (Dornes, 1993/2002), születése pillanatától. Kezdetektől jól érzékeli az én és a másik határait, jól differenciálja a felé irányuló interakciókat, tisztában van ezek érzelmi töltetével és céljaival, továbbá alkalmazni is tudja őket saját élményvilágának szervezésében (Stern, 1985; Hámori, 2016).

Ugyan a megfigyelések pontos képet szolgáltatnak számunkra a csecsemő képességeiről, de nagyon keveset árulnak el a helyzethez kapcsolódó élményekről (akár a csecsemő, akár a szülő, akár a megfigyelő élményeiről). Az élmények, jelentések kibontásához ebben a vizsgálatban a környezetpszichológiai relációkat vizsgálva jutunk el.

3. A Grounded Theory (GT) módszerének tudományfilozófiai, történeti háttere

Míg a pozitivizmus ontológiailag feltételezte az objektív valóság létezését, s hirdette, hogy minden mérhető, befolyásolható és általánosítható (Mitev, 2012), addig a poszt-positivizmus megkérdőjelezte az értéksemleges módszerek létét. Ekkor született Glaser és Strauss nagy

hatású műve, a *The discovery of grounded theory* (1967), mely „a kvalitatív forradalom zászlóvivőjévé vált” (Mitev, 2012, 17).

A Grounded Theory (GT) módszerének megértéséhez szükséges az ontológiai és episztemológiai háttérének rövid felvázolása is. Ezek közül az egyik legalapvetőbb a *fenomenológiai* megközelítés, amely a személy szubjektív tapasztalatára helyezi a fő hangsúlyt, s ez válik szervező elvvé a környező világ észlelésében, azaz mindenki a maga egyedi módján észleli a körülötte lévő világot (Rácz, 2016).

A hermeneutika meghatározó alakjai közül Ricoeur és a *metaforikus igazság* koncepciójában vallja, hogy a metaforák segítenek abban, hogy egyrészt új módon írjuk le általuk a világot, másrészt a metaforák által új tapasztalatokra is szert lehet tenni (Rácz, 2016). A tudományfilozófiai háttér szempontjából lényeges a *hermeneutikai kör* koncepciója, melynek alapja, hogy a szöveg egésze, csak részei révén ragadható meg, illetve egyes részek csak az egészbe ágyazottan értelmezhetőek, önmagukban nem. Ezáltal maga az értelmezés is csak körmozgással írható le, az értelmezés pedig mindig magában foglalja a nem tudatos hozzáállásunkat is, amit meg kell ismernünk, idézi Rácz (2016) Gadamert (1960/2003).

Az *egzisztencializmus* az ember létének, egzisztenciájának mibenlétével foglalkozik, azt kutatja, hogy ismeri meg az ember az őt körülvevő világát. Fő képviselője Heidegger, aki Husserl tanítványaként a létező létmódját kutatta, a „Dasein”, az ittlét, (jelenvaló-lét) hermeneutikájából kiindulva. Hirdette, hogy az ember nem érthető meg a környezetétől elszakítottan, csakis a világgal való viszonyában értelmezhető, ugyanakkor a környező világ megértésében is mindig az ember jelenti a vonatkoztatási pontot (Rácz, 2016).

A *szimbolikus interakcionizmus* egyik képviselője, G. H. Mead (1973) fogalmazta meg, hogy a környezethez való alkalmazkodás, a világ és önmagunk megértése is mind szimbólumok segítségével jönnek létre (Rácz, 2016), külső világunk tehát egyfajta szimbolikus reprezentáció, amit a belső világainkkal együtt az interakció teremti meg és teremti újjá.

A *konstrukcionizmus* felfogása szerint minden emberi tudás az emberi tevékenységtől függ, szociális kontextusban közvetítődik, ember és környezete, illetve emberek egymás közti interakcióiban alakul és formálódik, vagyis a környezetéből semmiképpen sem kiemelhető.

E szemléleti alapok talaján készült az elemzés.

A KUTATÁS CÉLKITŰZÉSEI

Az értekezésben ismertetett feltáró kvalitatív kutatás kiinduló tétele, hogy a megfigyelés során a résztvevő megfigyelő a megfigyelt anya–csecsemő párral azonos szociofizikai kontextusban (az otthonukban) tartózkodva számos szociofizikai környezeti ingert érzékel és észleli ezek mintázatát, a szociofizikai kontextust. Az észlelés azonban jellemzően nem válik tudatossá, így módon nem is szolgál explicit információforrásként vagy élményként a megfigyelő számára, ugyanakkor a jegyzőkönyvekben spontán módon gyakran megjelennek erre vonatkozó leírások.

Kutatási kérdésünk szerint arra kerestük a választ, hogy a megfigyelők milyen kategóriarendszer alapján figyelik meg az anya–csecsemő kapcsolatot, s ebben a szempontrendszerben miként jelennek meg a szociofizikai környezeti tényezők?

VIZSGÁLATI MÓDSZER

A vizsgálati módszer választásának indoklása

A Grounded Theory (GT), mint kutatási tradíció jól illeszkedik a vizsgálat céljához, hiszen fenomenológiai alapjainak köszönhetően az egyének élményeit kutatja, illetve az egyének közötti interakciók és történések mintázataira kíváncsi, melyekből elméleti következtetéseket fogalmaz meg (Mitev, 2012; Charmaz, 2013; Rácz et al., 2016).

A mintavétel és az elemzés folyamata

A vizsgálat anyagát 10 család otthonában korábban végzett pszichoanalitikus szemléletű csecsemőmegfigyelési jegyzőkönyvek és beszámolók alkotják, összesen 750 oldalnyi terjedelemben, melyek az Ego Klinika gyermekterapeuta képzésének csecsemőmegfigyelési modulján készültek, tanulmányi céllal 2006 és 2016 között. A kollégák az Ego Klinika jóváhagyása és támogatása mellett megismerve a kutatás céljait, felajánlották jegyzőkönyveiket, hogy ebben a formában is elemzés alá kerülhessenek.

A megfigyelésben résztvevők a képzés keretében másfél éven át heti egy órában rendszeresen látogattak egy családot, ahol az újszülött csecsemő fejlődését figyelték. A családok tájékoztatást kaptak arról, hogy a képzés részeként és követelményeként vesznek részt a megfigyelésben, ennek tapasztalatait a képzésben szakmai keretek között megbeszélik, zárásaként pedig írásbeli összefoglalót készítenek, ahol a csecsemő fejlődésével, megfigyelésével kapcsolatos észrevételeiket rögzítik. A családok anonimitásuk biztosítására garanciát kaptak, a feltételeket

tudomásul vették és vállalták a megfigyelést, a jegyzőkönyvek jelen kutatásban való újbóli felhasználásához pedig írásban is hozzájárultak.²

Az adatok gyűjtése és adatok elemzése a GT hagyományában párhuzamosan folyik. Az elemzési kódok és a kategóriák közvetlenül az adatokból kerülnek kialakításra, nem előzetesen felállított hipotézisekből, hiszen ebben a műfajban erre nem kerül sor, helyette kutatói kérdés(ek) felvázolása szükséges. A szövegek kezelhető darabokra tördelése után, mikroelemzés segítségével bekezdésről bekezdésre haladva kerülnek kialakításra a nyílt kódok, melyek gondolati egységek kiemelése révén keletkeznek azáltal, hogy az adatokhoz fogalmakat rendelünk (Corbin & Strauss, 2015). A témák kiemelése és összerendezése egy háromszintű, hierarchikus folyamat mentén történik, nyílt kódokból axiális kódok, majd szelektív kódok képzése által (Sallay & Martos, 2018). A nyílt kódok listájának a tanulmányozása, elemzése felfedi a kódok közti lehetséges összefüggéseket, ami segít azonosítani a szelektív és az axiális kódokat, melyek kialakítása párhuzamosan zajlik (Gelencsér, 2003). Ez a folyamat már az elmélet kezdeti integrálását jelenti azáltal, hogy összevonás és szelekció következtében az alapkategóriák kiemelésre kerülnek, melyek a szöveg és a kódok közti kapcsolatot írják le. Azok a szelektív kódok váltak alapkategóriává, amelyek valamiféle magyarázattal szolgáltattak a viselkedésminták változásaira, s amely köré szerveződik a többi kategória. A középponti kategória összefüggéseit és viszonyrendszereit magyarázó gondolat válik a megalapozott elméletté, mely a GT kutatás céljaként definiálódik.

A kutatói hitelességhez és érvényességhez alapvetően hozzátartozik, hogy a kutató reflektáljon saját kutatására (Sallay, 2015), kutatáshoz való viszonyára, önreflexiói segítik és hitelesítik az általa végzett munkát.

KUTATÁSI KÉRDÉSEK

Milyen kategóriarendszer szerint közelítik meg a megfigyelők a vizsgálandó jelenségeket?

Hogyan jelenik meg ebben a szociofizikai környezetben?

EREDMÉNYEK

A fő témák és az elmélet áttekintése

A kutatás hat szelektív kódban sűrítette össze a jegyzőkönyvek megfigyelési szempontjait, melyek közül háromnak (I-III) erős és elsődlegesen szociofizikai vetülete van, a másik három

² A kutatást az ELTE PPK Kutatásetikai Bizottsága engedélyezte. Az engedély száma: 2018/30.

szelektív kód (IV-VI) a cselekedetek, élmények és interakciók háttérét adják, segítségével helyezhetőek érthető magyarázó keretbe a történések és a szociofizikai vetületű kódok is. A legfontosabb kategóriák, azaz a szelektív kódok, amelyek köré az elmélet is rendeződik, az alábbiak voltak:

- I. *Mozgás a térben*
- II. *Helyélmény*
- III. *„Elfedések”*
- IV. *A múlt lenyomatai a jelen történésein*
- V. *Érzések*
- VI. *Alkalmazkodások*

Kulcskategóriaként értelmeztem a kutatás során a szociofizikai vetületű kódokat (I-III), hiszen a fő kutatói kérdés is erre irányult: így a megalapozott elmélet kiindulási pontjait is ezek képezték: a *mozgások a térben*, az adott térben megélt *helyélmény* központi jelentőségűnek látszik, melyekből mintegy kiemelkedik egy harmadik kulcskategória, amely részben e kettő fölött, részben kettejük metszeteként értelmezhető, ezek az *„elfedések”*-et, tartalmazó textusrészletek. Mindezeknek a *múlt történései*, az átélt *érzések*, és az egyéneket mozgató elvárások és *alkalmazkodások* rendszere ad megfelelő jelentést és szolgálnak magyarázó háttérként, csakis általuk értelmezhetők mélységében a felbukkanó kulcskategóriák.

I. Szelektív kód: Mozgás a térben

A térben való mozgásokat négy axiális kód írta le, melyeket egyrészt a *Közelség* s a *Távolság* jellemzett, illetve hangsúlyosan megjelent az *Aktivitás-passzivitás* dichotómiája, valamint a *Mozgás korlátozásának* jelensége is.

II. Szelektív kód: Helyélmény

Az axiális kódok között találunk az otthon *lokálizációjára vonatkozó, külső és belső perspektívából való rápillantást*, *ambiens ingerekre* vonatkozó tartalmakat, a *tér és tárgyak közvetítette élményeket*, valamint a *helykeresésre, az otthonba való bejutásra, valamint az otthonosság-élményre* utaló kódokat is.

III. Szelektív kód: „Elfedések”

Ebben a kategóriában olyan jelenségek, helyzetek és cselekmények általánosíthatóak, melyek valami egyéb, a felszínin túlmutató jelentést fednek el. Ennek a szelektív kódoknak az érdekessége, hogy bár az előző kettőből, a *Mozgás a térben* és a *Helyélmény*ből bukkant ki,

mégis megkülönböztetett jelentőséggel bír és egy nagyon lényeges kategóriaként emelkedik ki a többi közül is. Tengelykódjai részben tényleges, részben érzelmi *hozzáférhetetlenséget* írnak le, *színhátékszerű* működést, illetve *metaforikus, szimbolikus* jelenségeket.

IV. Szelektív kód: A múlt lenyomatai a jelen történésein

A *saját élettörténeti események*, melyek a jelenre is kifejtik hatásukat, mind a megfigyelők saját élményeiben felbukkannak, mind a családtagokéban.

V. Szelektív kód: Érzések

Itt ugyanúgy, mint a többi szelektív kódnál, nem kerültek külön kezelésre a megfigyelő saját és a családtagoknak tulajdonított érzései, hanem egységesen képezték az elemzés alapját.

VI. Szelektív kód: Alkalmazkodások

Ez az axiális kód az alkalmazkodásról szól elsősorban, de két nagyobb részre bontható. Egyrészt mindazokról az alkalmazkodásokról, amiket a szülők tanúsítanak a gyerekek testi-lelki fejlődése, s az ebben betöltött szülői szerepük kapcsán, másrészt a módszer követelményeihez való alkalmazkodásról.

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS DISZKUSSZIÓ

Kutatási kérdésünk szerint arra kerestük a választ, hogy a megfigyelők által készített jegyzőkönyvekből milyen kategóriarendszer alapján bontható ki az anya-csecsemő kapcsolat megfigyelési szempontrendszere és annak szociofizikai kontextusa.

Ez a kategóriarendszer a helyélményből, térben zajló mozgásokból, illetve az „elfedések”-ből, a metaforikus, szimbolikus jelenségekből tevődik össze, melynek az érzések, alkalmazkodások és a múlt élettörténeti vonatkozásai adnak kontextust. Ebben a rendszerben a kategóriák – akár csak az általuk lefedett jelenségek – tranzakcionális kapcsolatban állnak egymással.

A GT elemzés során eljutottunk a mag- és kulcskategóriák meghatározásáig, illetve eredményként megfogalmazásra került a megalapozott elmélet. Központi magkategóriává az „*Elfedések*”nevű szelektív kód lépett, mert ez volt az, ami köré csoportosult az összes többi kategória, ami érezhetően meghatározta a jegyzőkönyvek, ezáltal az egyes anya-gyerek párosok és családok történetének hangulatát, azaz ami leginkább megragadta és orientálta a megfigyelők érdeklődését. Az elemzés alapján az állapítható meg, hogy ez a kód azt mutatja meg, hogy mi van a mélyben, mi az, amit tudatosan vagy tudattalanul, de elfedni, eltakarni kíván a család.

Ez a magkategória a másik két kulcskategóriának tekintett kódból bukkant elő, sőt, velük közel egyenrangúnak tekinthető, hiszen a *Mozgás* és a *Helyélmény* kategória is tartalmaz szimbolikus elemeket a magkategóriához hasonlóan, csak kevésbé sűrített jelentésréteggel. Ugyanakkor az „*Elfedések*” magkategória is mozgásos jellegű és/vagy helyélmény-alapú, de szükségessé vált a megkülönböztetésük, mivel jóval markánsabb a metaforikus, szimbolikus jelentése.

Mindezek a szociofizikai térben megfigyelhető jelenségek akkor nyerik el jelentésüket, akkor tesznek szert egy mélyebb jelentésrétegre, ha a másik három szelektív kód, mintegy „körülveszi” őket, kontextust ad nekik. Az *Érzések* és az *Alkalmazkodások* tartalma kölcsönös kapcsolatban, tranzakcióban vannak az adott térben megélt helyélménnyel továbbá azzal, hogy milyen mozgásformák válnak jellemzővé, azaz milyen *térbalett* alakul ki az otthonban. Mindezekre pedig egyaránt hatnak a térben jelenlévő személyek általuk fontosnak tartott élettörténeti eseményei, mindazok, melyek a *Múlt lenyomatai a jelenben*. Ez a kód minden más kategóriára hatással van, arra, hogy milyen érzéseket élnek meg a térben, milyen alkalmazkodásokat, elvárásokat fejlesztenek ki magukban és ezáltal gyakran a gyerekeikben is, milyen jellemző mozgásformák jelennek meg és hogy alakul a helyélmény. Ezek együtt leírják, hogy milyen „*Elfedések*” jönnek létre a térben. Persze a szociofizikai térben megélt élmények maguk is visszahathatnak a fontos múltbeli események narratívájára, tehát a kapcsolat itt is kölcsönös, oda-vissza ható. Az élettörténet – hogy miként ad a szubjektum értelmet a vele történt eseményeknek – ugyanis dinamikusan változó.

KITEKINTÉS

Önreflexió: Az egykori, megfigyelői szerepemben megtapasztalt saját élményeim markánsan előbukkantak a szövegek elemzésekor, így könnyen át tudtam érezni a megfigyelők aggodalmait, kétségeit, de a családtagok sajátos helyzetét is. Érdekes dinamikát ad a helyzetnek, hogy bár a család otthonában, az elsődleges territóriumában zajlottak a megfigyelések, de mégiscsak egy idegen figyelő tekintete pásztázta tevékenységüket, részben a megfigyelés szabályai szerint.

A kutatás gyakorlati haszna különböző megfigyeléses helyzetekben kamatoztatható, ahol a megfigyelés új – környezetpszichológiai – szempontokkal gazdagodhat. Mindez nem csak csecsemőmegfigyelések és a terapeutaképzés szűkebb mezsgyéjére korlátozódhat, hanem kiterjeszhető egyéb terápiás helyzetekre is, ahol a megfigyelésnek nagy szerep jut, mint például kisebb gyerekek diagnosztikus vagy terápiás folyamata, vagy a családterápiák.

További kutatási lehetőségként kínálkozik egyebek mellett a validitás szempontjából is érdekes rezonancia-panel alkalmazása, melynek keretében a megfigyelők fókuszcsoportos helyzetben tájékoztatást kapnak a kutatás eredményeiről, melyek összevethetőek a saját személyes tapasztalataikkal.

HIVATKOZÁSOK JEGYZÉKE

- Ainsworth, M. D. (1969). *Maternal Sensitivity Scales. The Baltimore Longitudinal Project*.
<http://www.psychology.sunysb.edu/attachment/measures/content/maternal%20sensitivity%20scales.pdf> [letöltve: 2016.03.17.]
- Altman, I., & Rogoff, B. 1987. World views in psychology: Trait, interactional, organismic, and transactional perspectives. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 1., pp. 7–40). New York: Wiley & Sons.
- Bergman, A. (2004). Az anyaöltől a külvilágig: a tér használata a szeparációs-individuációs fázisban. In B. Péley (Ed.), *Winnicott: a kapcsolatban bontakozó lélek* (pp. 222-236). Válogatott tanulmányok. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Bick, E. (1964). Notes on Infant Observation in Psycho-analytic Training. *International Journal of Psychoanalysis*, 45, 558-566.
- Bick, E., & Harris, M. (1976): The Contribution of Observation of Mother-Infant Interaction and Development to the Equipment of a Psychoanalyst or Psychoanalytic Psychotherapist. <http://www.harris-meltzer-trust.org.uk/pdfs/InfantObservation.pdf>. [letöltve: 2017. április 18.]
- Bion, W. R. (1959). Attacks in linking. *International Journal of Psychoanalysis*, 40: 308-315.
- Bowlby J. (1969). Attachment and Loss Volume I. Attachment The International Psychoanalytical Library 79, 1-401 London.
- Brafman, A. H. (1988). Infant Observation. *The International Review of Psychoanalysis*, 15, 45-58.
- Buttimer, A., & Seamon, D. (eds.) (1980). The human experience of space and place. London: Croom Helm.
- Charmaz K. (2013) A lehorgonyozott elmélet. (61-94.) In Bodor P. (eds.) *Szavak, képek, jelentés. Kvalitatív kutatási olvasókönyv*. Budapest: L'Harmattan,.

- Chawla, L. (1992). Childhood place attachment. In Altman I., & Low, S. M. (eds.) *Place Attachment*. New York: Plenum Press, 63-87.
- Cooper Marcus, C. (1995). *House as a mirror of self*. Conari Press: Berkeley, CA.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2015). *A kvalitatív kutatás alapjai*. Budapest: L'Harmattan.
- Dornes, M. (1993/2002). *A kompetens csecsemő*. Budapest: Pont Kiadó
- Dúll, A. 1995. Az otthon környezetpszichológiai aspektusai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 35(5-6), 345–377.
- Dúll, A. 1998. *Hétköznapi otthoni rutinok környezetpszichológiai vizsgálata*. PhD-értekezés (témavezető: Illyés Sándor). Budapest: ELTE.
- Dúll, A. 2002a. Kísérlet egy tranzakcionális környezetpszichológiai fogalom operacionalizálására: a lakó-otthon összeállítás empirikus vizsgálata I. A kutatás elméleti háttere. *Pszichológia*, 22(1), 57–106.
- Dúll, A. 2002b. Ember és környezet affektív kapcsolata: a helykötődés. *Alkalmazott Pszichológia*, IV(2), 49–65.
- Dúll A. (2009): *A környezetpszichológia alapkérdései. Helyek, tárgyak, viselkedés*. Budapest: L'Harmattan.
- Dúll, A. (2015). Amikor messze van az „odakinn” az „idebenn”-től: a helyváltoztatás és az identitás összefüggései. In Keszei A. (eds.), *Hely, identitás, emlékezet* (pp. 19–33). Budapest: L'Harmattan.
- Dúll A. (2017). *Épített környezet és pszichológia. A lokalitásélmény környezetpszichológiai vizsgálata*. Akadémiai doktori értekezés, Budapest
- Halász A. (2001). A csecsemőkor pszichológiája, pszichopatológiája és terápiás megközelítése. In Vikár Gy., Vikár A., (eds.), *Dinamikus gyermek-pszichiátria*. Budapest: Medicina Könyvkiadó. 19-52.
- Halász A. (2018). Táguló perspektíva. A csecsemőmegfigyelés szerepe a gyermek-pszichoterápiában. *Serdülő- és gyermekpszichoterápia* 11(1), 5-20.
- Hámori E. (2016). *A korai kapcsolat zavarai. Pszichoanalízis, kötődésemélet és csecsemőkutatás a korai kapcsolati patológiák megértésében*. Budapest: Oriold és Társai.

- Hermann I. (1947). Néhány lelki jelenség térvonatkozása, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 16(3-4), 102-114.
- Kapitány Á., & Kapitány G. (2000). *Beszélő házak*, Budapest: Kossuth Kiadó.
- Mahler, M., S., Pine, F., & Bergman, A. (1975). *The psychological Birth of the Human Infant*. New York: Basic Books.
- Mead, G. H. (1973). *Az én, a pszichikum és a társadalom*. Budapest: Gondolat.
- Mitev, A. Z. (2012). Grounded theory, a kvalitatív kutatás klasszikus mérföldköve. *Vezetéstudomány*, 43(1), 17–30.
- Rajnik M. (2010). A csecsemőmegfigyelés szerepe a baba-mama terápiákban. In Németh T., Bürger N., & Kovács R. (eds) *Pszichoszomatikus betegségek csecsemő- és kisgyerekkorban. Regulációs zavarok. XII. Családbarát Konferencia. Konferenciakötet*. Budapest: Országos Gyermekkegészségügyi Intézet, 35-40.
- Rácz J., Kassai Sz., & Pintér J. N. (2016). Az interpretatív fenomenológiai analízis (IPA) mint kvalitatív pszichológiai eszköz bemutatása. Szakirodalmi összefoglalás. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71. 2/4. 313–336.
- Relph (1976). *Place and placelessness* London: Pion Ltd.
- Sadalla, E.K., Vershure, B., & Burroughs, J. (1987). Identity symbolism in Housing. *Environmental and Behavior*, 19:569-587.
- Saegert, S., & Winkel, G.H. (1990). Environmental psychology. *Annual Review of Psychology* 41:441-477.
- Sallay V. (2015). Előszó a magyar kiadáshoz. In J. Corbin, A. Strauss (Eds.) *A kvalitatív kutatás alapjai*. L'Harmattan, Budapest.
- Sallay V., & Martos T. (2018). A Grounded Theory (GT) módszertana. *Magyar Pszichológiai Szemle* 73(1): 11-28.
- Seamon, D. (1979). *A geography of the lifeworld. Movement, rest and encounter*. New York: St Martin's Press.
- Searles, H. (1960). *The Nonhuman Environment In Normal Development, and in Schizophrenia*. Madison: CT., International Universities Press.
- Stern, D. N. (1985/é.n.). *A csecsemő személyközi világa*. Budapest: Animula.

Tényi T. (2010) Tér és forma. A pszichózisok térvonatkozásának egzisztenciál-analízise In Szentpéteri M & Tillmann J (eds) *Térpoétika* A Helikon folyóirat különszáma (1) 2. 220-226.

Tuan Y. F. (1974). *Topophilia. A Study of environmental perceptions, attitudes and values.* Clumbia: University Press.

Winnicott, D. W. (1969a). The Use of an Object. *International Journal of Psycho-Analysis*, 50, 711-716.

Winnicott, D. W. (1969b). Berlin walls. In D. W. Winnicott, C. Winnicott, R. Shepherd, & M. Davis (Eds.), (1986). *Home is where we start from* (221–227). W.W. Norton: London.

SAJÁT, AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

1. Tóth-Varga, Violetta ; Dúll, Andrea

The appearance of the socio-physical environment in psychoanalytic infant observations: Localizations and the experience of locality

IMÁGÓ BUDAPEST ONLINE 8 : 4 Paper: közlésre elfogadva (2019)

2. Tóth-Varga, Violetta ; Dúll, Andrea

A térhasználat jellegzetességei a pszichoanalitikus szemléletű csecsemőmegfigyelési jegyzőkönyvekben

ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA 2019 Paper: közlésre elfogadva (2019)

3. Tóth-Varga, Violetta ; Dúll, Andrea

„Akinek a szíve fáj, meggyógyítja ez a táj...” Érzelemszabályozás a régi pesti kávéházakban analitikus orientáltságú környezetpszichológiai megközelítésben

IMÁGÓ BUDAPEST 7 : 2 pp. 86-120. , 35 p. (2018)

4. Tóth-Varga, Violetta ; Dúll, Andrea

A korai környezeti gondoskodás winnicotti modelljének leképeződése a szociofizikai környezetben

In: Lippai, Edit -Összetart a sokszínűség : A Magyar Pszichológiai Társaság XXVIII. Országos Tudományos Nagygyűlése kivonatkötet

Debrecen, Magyarország : Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Pszichológiai Intézet, (2019) p. 25

5. Dúll, Andrea ; Túry, Ferenc ; Horvát, M. Tünde ; Lippai, Edit ; Varga, Violetta

A személy-környezet összeillés és a helyidentitás tranzakcionális szemléletű, környezetpszichológiai empirikus vizsgálata elsődleges és másodlagos mikro- és makroterritóriumokban: ZÁRÓJELENTÉS az OTKA T 043754. sz. pályázatának keretében elvégzett munkáról pp. 1-17. Paper: http://real.mtak.hu/2131/1/43754_ZJ1.pdf , 17 p. (2006)

Témavezető: Dúll Andrea, Megjelenés: Magyarország,

6. Varga, Violetta ; Dúll, Andrea

"Kávéház te vagy a hazám, s immár egyetlen otthonom", Budapest kávéházai a századfordulón - környezetpszichológiai megközelítésben

MAGYAR PSZICHOLÓGIAI SZEMLE LVI : 4 pp. 557-597. , 41 p. (2001)

7. Tóth-Varga, Violetta ; Dúll, Andrea

Szociofizikai környezetek jelentésrétegei

In: Lippai, Edit (szerk.) Változás az állandóságban : A Magyar Pszichológiai Társaság XXVII. Országos Tudományos Nagygyűlése : Kivonatkiötet

Budapest, Magyarország : Magyar Pszichológiai Társaság, (2018) pp. 12-12. Paper:
<http://mptnagygyules.hu/index.php/program> , 1 p.

8. Dúll, Andrea ; Lippai, Edit ; Varga, Violetta ; Kurai-Horvát, M Tünde ; Túry, Ferenc

A személy-környezet összeillés és a helyidentitás tranzakcionális szemléletű, környezetpszichológiai vizsgálata elsődleges és másodlagos mikro- és makroterritóriumokban - a kutatás alapelvei

In: [Magyar, Pszichológiai Társaság] (szerk.) A Magyar Pszichológiai Társaság (MPT) XVI. Nagygyűlése : Előadás-kivonatok

Debrecen, Magyarország : Magyar Pszichológiai Társaság, (2004) pp. 68-69. , 1 p.

9. Lippai, Edit ; Dúll, Andrea ; Varga, Violetta

Egy környezetpszichológiai "mentális város"-kutatás első eredményei

In: [Magyar, Pszichológiai Társaság] (szerk.) A Magyar Pszichológiai Társaság (MPT) XVI. Nagygyűlése : Előadás-kivonatok

Debrecen, Magyarország : Magyar Pszichológiai Társaság, (2004) pp. 69-70. , 1 p.

10. Varga, Violetta ; Dúll, Andrea ; Lippai, Edit

Otthonpótló környezetek a 19-20. század fordulóján és ma - egy vizsgálati terv felvetései

In: [Magyar, Pszichológiai Társaság] (szerk.) A Magyar Pszichológiai Társaság (MPT) XVI. Nagygyűlése : Előadás-kivonatok

Debrecen, Magyarország : Magyar Pszichológiai Társaság, (2004) pp. 70-71. , 1 p.

11. Varga, Violetta ; Dúll, Andrea

"Vigasztal, ápol s eltakar": a századforduló budapesti kávéházainak környezetpszichológiai elemzése

In: A Magyar Pszichológiai Társaság (MPT) XV. Országos Tudományos Nagygyűlése : Előadás-kivonatok

Szeged, Magyarország * (2002) pp. 109-110. , 2 p.

12. Tóth-Varga, Violetta ; Dúll, Andrea

Pszichoanalitikus szemléletű csecsemő-megfigyelések környezetpszichológiai aspektusai

In: Lippai, Edit (szerk.) Változás az állandóságban : A Magyar Pszichológiai Társaság XXVII. Országos Tudományos Nagygyűlése : Kivonatkötet

Budapest, Magyarország : Magyar Pszichológiai Társaság, (2018) p. 14

13. Varga, Violetta ; Brózik, Péter

A potenciális tér lehetséges környezetpszichológiai aspektusai

In: Vargha, A (szerk.) Hagyomány és megújulás : A Magyar Pszichológiai Társaság Jubileumi XX. Országos Tudományos Nagygyűlése

Budapest, Magyarország : Magyar Pszichológiai Társaság, (2011) pp. 92-93. , 2 p.

14. Tóth-Varga, Violetta ; Dúll, Andrea

Helyek, tárgyak, kapcsolatok - tárgykapcsolatok

In: Vargha, András (szerk.) Múlt és jelen összeír : A Magyar Pszichológiai Társaság XXV. Jubileumi Országos Tudományos Nagygyűlése Kivonatkötet

Budapest, Magyarország : Magyar Pszichológiai Társaság, (2016) pp. 227-227. , 1 p.